

РАЗВОЈНА ПСИХОПАТОЛОГИЈА: КОНЦЕПТИ И НОВИ ПРЕДИЗИВИЦИ

Ленче Милошева

Апстракт

Овој прегледен труд ги разјаснува принципите, концептите кои го дефинираат и определуваат полето на развојната психопатологија, напредокот и идните насоки на развој на оваа нова научна дисциплина.

Во првиот дел ги опишавме принципите од кои тргнува развојната психопатологија. Потоа, ја истраживме значајноста и потеклото на развојната психопатологија. Ги разјаснивме и објаснивме нејзините дефинирачки параметри како дисциплина и ги продискутиравме проблемите на истражување кои се фундаментални во рамки на истражувањата во развојната психопатологија. Во последниот дел од трудот опишавме некои важни идни насоки за развојната психопатологија. На повидок е нов период на развој за развојната психопатологија со нови предизвикувачки истражувања од развојот на мозокот и неговата пластичност, интеракциите помеѓу гените и средината, резилентност и ревитализација, динамика на мулти нивоа, интердисциплинарни истражувања и методологија за оценување и анализирање на промените во текот на времето и низ индивидуалните системи и контексти. За жал, досега во Р. Македонија оваа научна дисциплина е скоро непозната. Се надеваме дека овој труд ќе побуди интерес, иницијален предизвик и свесност за неопходната потреба од развој на развојната психопатологија во иднина. Како први пионерски чекори во Р. Македонија, на Универзитетот „Гоце Делчев“, Штип, на Факултетот за образовни науки и на Факултетот за медицински науки, воведовме курикулум на развојна психопатологија.

Клучни зборови: развојна психопатологија; концепти; предизвици; научна дисциплина.

1. ВОВЕД

Развојната психопатологија е научна дисциплина во подем, која претежно е фокусирана на интеракцијата помеѓу биолошките, психолошките и социолошките контекстуални аспекти на нормалниот и абнормалниот развој низ целоживотниот циклус на човекот (Cicchetti, 1993; Cicchetti & Toth, 1998; Rutter & Sroufe, 2000; Sameroff, 2000). Развојната психопатологија е скоро непозната научна дисциплина во Р. Македонија. Од друга страна пак, токму поради тоа претставува голем предизвик за развојните и клиничките психолози.

Развојната психопатологија, како научна дисциплина започна да се развива во седумдесетите години од дваесетиот век, кога неколку истражувачи во своите истражувања дојдоа до наоди со кои го аргументираа ставот дека постои разлика во психопатологијата кај децата и возрасните и затоа треба да постои и нов пристап (Haugaard, 2008).

Гледиштето на овие истражувачи било многу пошироко отколку гледиштата на многу истражувачи во полето на детската клиничка психологија или психијатрија. Детските клинички психолози или психијатри примарно биле фокусирани на деца и адолесценти кои биле дијагностицирани со едно или повеќе пореметувања, додека развојните психопатолози биле заинтересирани и за поврзаноста на нормалното и абнормалното однесување, како и за развојот на децата и адолесцентите кои рано покажале знаци на психопатологија, но никогаш не развиле пореметување (Sroufe & Rutter, 1984).

Во однос на определување на целите на развојната психопатологија како научна дисциплина, Чичети (Cicchetti) смета дека: „ развојната психопатологија би требало да ги премости сите разлики во научните полиња кои го имаат целоживотниот циклус како предмет на проучување, и да придонесе во откривањето на нови важни откритија кои се однесуваат на процесите и механизмите кои лежат во основата на адаптацијата и маладаптацијата, како и вистинското значење на превенцијата и подобрувањето кај психопатологијата“ (1990, стр. 20).

Се очекува развојната психопатологија да придонесе во намалување на јазот помеѓу клиничките студии и истражувања на психопатологијата кај децата и адолесцентите од една страна, и психопатологијата кај возрасните од друга; помеѓу бихејвиоралните и биолошките науки; помеѓу развојната психологија и психопатологија; и помеѓу базичните и применетите науки (Cicchetti, 1990).

Теоретичарите и истражувачите во полето на развојната психопатологија се стремат заедно, здружено во рамки на целоживотниот циклус да

придонесат во проучувањето на индивидуи кои се под ризик да развијат ментални пореметувања и оние кои веќе манифестирале такви пореметувања (Cicchetti & Cohen, 2006; Naugaard, 2008).

Развојните психопатолози не промовираат, ниту пак се држат само до одредена теорија која се однесува на сите развојни феномени (Cicchetti & Sroufe, 2000; Rutter & Sroufe, 2000). Можеме да кажеме дека развојната психопатологија бара интегрирање на знаењето низ научните дисциплини на мултипли нивоа на анализа, во одредени развојни домени и помеѓу различните развојни домени (Cicchetti & Dawson, 2002; Cicchetti & Blender, 2004).

Развојната психопатологија овозможува анализа и евалуација на биолошките, психолошките, социјалните и културните процеси и определува како интеракцијата помеѓу овие мултипли нивоа на анализа можат да влијаат на индивидуалните разлики, континуитетот или дисконтинуитетот на адаптивните или маладаптивните обрасци на однесување и обрасците преку кои нормалните и патолошките развојни исходи можат да се достигнат (Cicchetti & Sroufe, 2000; Cicchetti & Dawson, 2002).

Исто така, развојниот психопатолог е фокусиран на тоа, како се развиваат пореметувањата кај децата и адолесцентите со текот на времето, вклучувајќи ги карактеристиките и искуството на децата и адолесцентите и нивната средина, која придонесува на некој начин да се развијат развојните пореметувања, додека пак другите ги „трга на страна“ од развивање на истото пореметување.

Во пракса, овие знаења повлекуваат базични разбирања и уважувања на развојните трансформации и реорганизации кои се појавуваат во тек на времето; анализа на ризик и протективните фактори и механизмите кои оперираат внатре и надвор од индивидуата и нејзината средина во текот на развојот.

Знаењата од развојната психопатологија, применети во пракса вклучуваат исто така, истражувања како психичките појави, функциите, компетенциите и развојните задачи ја модификуваат експресијата на пореметувањата или пак, водат кон нови симптоми и потешкотии; и препознавање дека одредени стресори или сет на стресни услови можат да резултираат во биолошки и психолошки потешкотии, во зависност од тоа кога во развојниот период се појавуваат стресорите (Gunnar, Morison, Chisholm, & Shchuder, 2001; Sanchez, Ladd, & Plotsky, 2001; Cicchetti & Walker, 2001, 2003).

2.ЗНАЧЕЊЕТО И ПОТЕКЛОТО НА РАЗВОЈНАТА ПСИХОПАТОЛОШКА ПЕРСПЕКТИВА

Во овој дел од трудот се осврнуваме на потеклото и корените на развојната психопатологија како научна дисциплина, земајќи ја предвид сегашната состојба, правејќи преглед на нејзините постигнувања и гледајќи напред во предизвиците кои ги носи како научна дисциплина, посебно во Р. Македонија.

Според Рутер & Сроуфе (Rutter & Sroufe , 2000), многу луѓе и многу идеи одиграле критична улога во појавата на развојната психопатологија како научна дисциплина, како клучна перспектива за развојните процеси и причините и текот на психопатологијата.

Сметаме дека четири типа на истражување имале позитивно влијание врз развојната психопатологија како научна дисциплина.

Започнуваме со истражувањата за ризикот, бидејќи тие се парадигма од развојната психопатологија.

Како прво, и потеклото и исходите од ризикот биле анализирани во дијагностичко-специфични термини (Rutter & Sroufe, 2000). Лонгитудиналните студии биле поставени така да ја испитуваат појавноста на шизофренијата кај децата на мајки кои се дијагностицирани со шизофренија. Подоцна, станало појасно дека повеќето од децата кои не развиле шизофренија пројавиле други форми на психопатологија, и дека ризиците за таквата психопатологија исто така произлегле од други форми на ментални пореметувања кај родителите (Rutter & Sroufe, 2000). Лонгитудиналните студии на сите видови на ризици кои се појавиле, како на поблагите, така и на потешките, биле конзистентни во нивното демонстрирање на екстремна хетерогеност во исходите, како и во индикаторите дека не постои само еден одреден ризик, туку дека постоел одреден број на посериозни ризици, кои се од најголема важност (Sameroff, 2000). Ако ризичните процеси се разберат адекватно, истражувањата би требало да вклучат лонгитудинални студии за ризичната популација, како и поголеми епидемиолошки студии.

Вториот вид на истражувања, за кои мислиме дека придонесуваат во градењето на став за оправданост во појавноста на развојната психопатологија, се студиите за постоење на селективно емоционално врзување. Раните студии ја разјаснија важноста на селективното емоционално врзување и фазите на раниот развој низ кои се развивало ова врзување (Bowlby, 1988).

Во текот на развојот, според Единшорт и соработниците, (Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978), индивидуите меѓусебно се разликуваат во однос на обрасците на емоционално врзување, кои пак меѓусебно се разликуваат во однос на степенот на сигурност кој го нудат, и дека овие индивидуални разлики, кои се важни за подоцнежниот развој, го поместуваат развојното мислење и го сместуваат во перспективата на индивидуални разлики.

Веројатно, перспективата на индивидуални разлики го направила главниот пресврт и оддалечување од перспективата на црти на личноста. Исто така, се смета дека индивидуалноста, која се изразува во текот на времето произлегува од одредениот начин на мислење за врските или когнитивниот сет, наречен „внатрешен работен модел“ (Santrock, 2011 a, b). Одлучувачки биле функциите на однесувањето.

Така, однесувањето кое произлегува од емоционалното врзување во периодот од една до три години е видено (и емпириски докажано) како предиктор на подоцнежната независност, ако емоционалните врзувања биле сигурни. Главна карактеристика била моделот на веројатни „обрасци на однесување“.

Третиот позитивен стимулус произлегол од студиите на когнитивно процесуирање на искуството. Емпириските наоди во полето на антисоцијалното однесување (Dodge, Pettit, Bates, & Valente, 1995) и депресијата (Teasdale & Barnard, 1993) ја покажале важноста на индивидуалните разлики во атрибуциите кои луѓето ги прават во однос на искуството и личните интеракции.

Наодите всушност ја нагласуваат потребата од поместување од острата дихотомија на ризични фактори од средината и ризични фактори поврзани со личните атрибути. Со други зборови, важноста на овие истражувачки наоди лежи во нагласувањето на активното мислење и емоционалните процеси кои биле вклучени во интеракцијата помеѓу личноста и средината.

Четвртото поле на истражување, кое исто така извршило влијание врз појавувањето на развојната психопатологија како научна дисциплина се истражувањата на децата со посебни потреби. Наодите покажуваат што е заедничко во развојот на децата кои имаат и децата кои немаат посебни потреби, и исто така ги означуваат разликите поврзани со одредени пореметувања, како што е на пр. аутизмот (Cicchetti & Sroufe, 2000).

Она што истражувањата го покажуваат е всушност разбирливо ниво до кое споредувањето помеѓу групите може да понуди информации за механизмите инволвирани во нормалниот и абнормалниот развој.

Следните стимулуси во развојот на развојната психопатологија како научна дисциплина доаѓаат од теориите и наодите во развојот низ целоживотниот циклус (Santrock, 2011 a,b).

Според наше мислење, треба да ги акцентираме истражувачките наоди кои се однесуваат на промените во возрастните периоди; моќното влијание на клучното искуство во возрастните периоди; наодите дека индивидуите се разликуваат во однос на животниот пат, и дека е погрешно да се види развојот како единствен, универзален процес кој варира единствено во тек на времето (Emde & Spicer, 2000); важноста на социјалниот контекст; и степенот до кој она што изгледало универзално било под силно влијание на животното искуство. Принципите кои се заеднички и ги обединуваат овие поединечни примери го вклучуваат концептот на развој како динамички процес во кој значењето е всушност атрибуцијата која индивидуата ја дава на искуството, менувајќи ги последиците кои произлегуваат од него, и секако на крај, дека индивидуалните патишта се разликуваат во своето потекло и крајот (Cicchetti & Rogosch, 1996; Rutter & Sroufe, 2000; Haugaard, 2008).

Друг важен проблем е дека развојно психопатолошката перспектива, се појавила поради ограничувањата во традиционалниот развоен и психијатриски концепт кои постоеле во текот на седумдесеттите години од дваесетиот век. Напредокот во психијатријата бил многу потпомогнат со развојот на стандардизирани дијагностички приоди и стандардизирана класификацијата и со увидувањето и уважувањето на нивното значење. Но, во исто време постоела и загриженост за конкретизирањето на дијагностичките категории кои не биле корисни (Rutter & Sroufe, 2000).

Наместо да бидат третирали како корисни работни хипотези, дијагностичките системи и класификации постанале премногу ограничувачки со импликација дека дијагностичките категории претставуваат некои форми на реална вистина или догма. Според Рутер и Сроуфе (Rutter & Sroufe, 2000), повеќето каузални истражувања изгледа дека се базираат на очекувањата дека постои само една, единствена главна причина за секое пореметување која треба да се пронајде, и да се смести во дијагностичките категории. Премалку внимание и фокус се обрнувало на можноста дека механизмите кои се инволвирани во причинско последичната врска за некое ментално пореметување можеле да донесат динамични процеси кои делуваале во тек на времето, дека индиректни ефекти во одредени секвенци, исто така, можат често да бидат

присутни и дека е можно да постојат неколку различни развојни обрасци за еден ист исход.

Според Рутер и Сроуфе (2000) се појавуваат воглавно четири ограничувања. До одреден степен, тие се однесуваат на истражувањата во развојната психопатологија, кои изгледа дека во овој период биле преокупирани со мапирање на универзалиите во напредувањето во развојот. Како прво ограничување, била тенденцијата возраста да се зема како доволно и главно објаснување на напредувањето во развојот.

Второ, малку фокус било свртено на индивидуалните разлики во текот на развојот. Трето, било свртено многу малку внимание на транзициите во возрастниот период. Четврто, постанало повеќе од очигледно дека постоечките развојни теории не се универзални и не се адекватни и применливи за сите можни развојни феномени и обрасци.

Сосема неприфатливо и неверојатно е дека една теорија може да се однесува и да биде прифатлива за сите развојни феномени. Повеќето од теориите изгледа дека опишуваат и покриваат различни домени од животниот циклус, отколку што се обидуваат или пак, можат да понудат објаснување за некој специфичен емпириски проблем. Не треба да забораваме дека, познатите развојно психолошки теории кои го издржале тестот на времето имаат историска важност за разбирање на психичкиот развој. Сепак, би било необјективно ако не напоменеме дека не успеале да одговорат на некои базични и важни развојни проблеми, како и на неможноста емпириски да поткрепат некои од своите тврдења.

Според Рутер и Сроуфе (2000), развојно психопатолошката перспектива постана главен тренд во последните години, како во развојната психологија, така и во психијатријата, иако тие не претставуваат целина или дел. Развојната психологија е преокупирана со проучување на механизмите кои учествуваат во развојните процеси, ако се применат универзално.

Од друга страна пак, во психијатријата, поголем дел од истражувањата се фокусирани на евалуација на методите од третманите или пак одвивањето на терапијата. И двете полиња на истражување се од интерес за развојната психопатологија, но не претставуваат нејзина заедничка или главна карактеристика. Исто така, релевантно и важно е дека развојно психопатолошката перспектива претставува еднаков главен тренд, модерен медицински модел.

3. КОНЦЕПТИ И ПРИНЦИПИ ВО РАЗВОЈНАТА ПСИХОПАТОЛОГИЈА

Придонесот во полето на развојната психопатологија дошол од многу научни полиња од социјалните и биолошките науки. Мултипли теоретски перспективи и различните истражувачки стратегии и наоди придонеле во појавноста на полето на развојната психопатологија. Голем број на теоретски и емпириски содржини, научни дисциплини и методологии пронашле зедничка точка и се поврзале со оваа научна дисциплина (Cicchetti & Hinshaw, 2003).

Најнапред, биле откриени ризик и протективните фактори преку анализи на мултипли нивоа во мултипли домени. Разни истражувачи се појавиле со убедливи емпириски докази дека ризиците можат да бидат генетски, биохемиски, социоекономски, социјални, или пак, културни (Cicchetti & Sroufe, 2000; Caspi et al., 2002, 2003; Cicchetti & Blender, 2004). Веруваме дека најадекватно решение за унапредување и развој на знаењето за нормалните и абнормалните развојни процеси е мултидисциплинарниот пристап во истражувањето на врската помеѓу нормалноста и психопатологијата.

Во исто време, базичниот идентитет на научното поле може да биде дефиниран, манифестиран преку сет на проблеми и перспективи кои овозможуваат сет на истражувачки правци.

Според Чичети и Коен (Cicchetti & Cohen, 2006) централно е нагласувањето на процесите на откривање на развојот, со крајна цел разбирање на појавувањето, прогресивното поврзување и трансформирање на обрасците на адаптација и маладаптација во текот на времето. Тргувајќи од оваа перспектива, можно е да го евалуираме нашето сегашно разбирање на психопатологијата во целина, како и повеќе посебни проблеми на функционирање. Иако постојат многу карактеристики на развојната психопатологија кои би можеле да се земат предвид како важни, ние сугерираме дека треба да се фокусираме на пристапот со следните три поглавни проблеми: (а) ризични и протективни фактори, (б) влијание на контекстот (средината), (в) меѓусебната испреплетеност помеѓу нормалноста и психопатологијата.

3.1. Ризични и протективни фактори

Обидувајќи се да одговорат на етиолошките прашања за појавата на психопатологијата, Чичети и Коен (2006) се согласуваат дека треба да се земе предвид улогата на истражувањата за ризик факторите. Во зависност од фазата на истражување, поврзаноста помеѓу факторот или

карактеристиката и психопатолошкиот исход ќе индицира покачување на нивоата на специфичност, однесувајќи се на степенот до кој факторот сугерира или конституира каузални процеси кои придонесуваат за психопатолошките исходи (Kazdin, Kraemer, Kessler, Kupfer, & Offord, 1997; Kraemer, Stice, Kazdin, Offord, & Kupfer, 2001).

Поставувањето на претпоставените ризик фактори, како фактори кои дејствуваат во иста точка од времето со психопатолошките исходи, ни дозволува претпоставка дека тие претпоставени ризик фактори се корелати на тоа ментално пореметување. Поради симултаното оценување на претпоставениот ризик и исходот, не е возможно да определиме дали претпоставениот ризик придонесува кон негативниот исход, или пак негативниот исход води кон претпоставен ризик фактор.

На пример, определувањето дали адолесцентите со анксиозни пореметувања имаат другари кои конзумираат дрога му кажува на истражувачот само дека анксиозноста и другарите кои конзумираат дрога се поврзани. Невозможно е да направиме разлика дали анксиозноста е консеквенца на поврзувањето со другари-конзументи на дрога или пак, индивидуите кои конзумираат дрога бараат другари со анксиозни пореметувања.

Слично, ако депресијата и алкохолизмот се оценат како коморбидни во одреден временски период, тогаш не е возможно да се осигураме дали депресијата довела до злоупотреба на алкохол, или пак, злоупотребувањето на алкохол придонело до појава на депресија.

При поставувањето на некој конструкт како ризик фактор за определен психопатолошки, негативен исход, важно е да се определи дали претпоставениот ризик бил присутен пред појавата на тој негативен исход. Ризик факторите имплицираат голем потенцијал, тие се претпоставени и веројатни ризици, но не и сите индивидуи кои покажуваат знаци на ризик фактори ќе развијат негативни психопатолошки исходи (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000; Kraemer et al., 2001).

Следната фаза од истражувањата на ризик факторите би требало да се помести кон етиолошкото разбирање на маладаптивните психопатолошки исходи со цел да се диференцираат ризик индикаторите и ризик механизмите (O'Connor & Rutter, 1996). Ризик механизмите, за разлика од ризик факторите, ги специфицираат процесите преку кои ризик факторите оперираат во генерирањето на исходите.

Понатаму, Крамер и колегите (Kraemer et al., 2001) се обиделе да ги дефинираат ризик факторите, независно дали се маркери или пак, каузални

фактори. Тие ги дефинирале маркерите како ризик фактори кои не се каузално вклучени во определување на исходите. Маркерите можат да бидат фиксни (фактори кои не можат да се променат, како што се нпр. полот или предвременно раѓање) или варијабилни (карактеристики кои спонтано се менуваат, како возраста, или пак, можат да се модифицираат, како преку некој интервенции).

Ако варијабилниот маркер бил променет во неговиот потенцијал за негативен исход, тогаш на варијабилниот маркер се гледа како на каузален ризик фактор. Маркерот може да придонесе во повлекување на трет фактор кој придонесува директно и за маркерот и за негативниот исход. Откривањето на каузалните фактори кои го придонесуваат ова за маркерот, може да резултира во идентификување на каузални ризик фактори кои делуваат и доведуваат до психопатолошки исход.

Така, маркерите имаат посебна врска со исходите, можеби драгоцени во разјаснување на каузалните механизми. На пример, ако антисоцијалното пореметување на личноста во училиште е поврзано со зголемена злоупотреба на нарко супстанции, тогаш ова пореметување имплицира да биде ризик фактор за злоупотреба на нарко супстанции.

Ако се применат интервенции со цел да се намали антисоцијалното однесување и антисоцијалното пореметување на личноста во училишта, тогаш врската помеѓу ова пореметување и зголеменото користење на наркосупстанции ќе биде посебна, и антисоцијалното пореметување во училиште може да се третира како варијабилен маркер. Може да се идентификуваат некои други фактори кои придонесуваат истовремено во антисоцијалното пореметување на личноста и во злоупотребата на нарко супстанции. На пример, сиромаштвото би можело потенцијално да биде трета варијабла која придонесува за појавата и на двата вида на пореметувања, овозможувајќи посебна врска помеѓу антисоцијалното пореметување на личноста во училиштето и зголемената злоупотреба на нарко супстанциите.

Спротивно, ако интервенциите за редуцирање на антисоцијалното пореметување на личноста ја намалат злоупотребата на нарко супстанциите, тогаш на антисоцијалното пореметување на личноста во училиште може да се гледа како на каузален ризик фактор за злоупотреба на нарко супстанциите.

Истражувачкиот процес би требало да продолжи понатаму во идентификувањето на причината за злоупотреба на нарко супстанции. Но, идентификацијата на каузалните ризик фактори не имплицира дека може

да се определи причината на негативните исходи. Каузалните механизми (или еден од нив) останува да биде идентификуван. Сепак, антисоцијалното пореметување на личноста на некој начин ќе биде поврзано со каузалните механизми. Објаснувањето на другите каузални ризик фактори може да понуди насока за изворот на каузалитет преку определување на начините преку кои мултиплиите каузални ризик фактори се поврзани. На овој начин, може да се одреди заеднички елемент, кој може да има повеќе објаснувачка моќ како каузален ризик механизам.

Менталните пореметувања е најверојатно дека се предизвикани повеќе од мултипли отколку од поединечни причини (Cicchetti & Sroufe, 2000). Така, идентификацијата на каузалните ризик фактори ќе придонесе во разјаснувањето и објаснувањето само на еден аспект од покомплексната матрица на каузални фактори.

Во индивидуите кај кои постои некое пореметување, поголема е веројатноста како причина да се јават процеси кои се составени од мултипли компоненти, отколку ли единствени придонесувачи во психопатолошките исходи (Cicchetti & Blender, 2004). Уште повеќе, различни индивидуи се склони да развијат исто ментално пореметување преку различни констелации на процесите.

Произлегува дека е важно вниманието да се насочи кон идентификација на мултипли ризик механизми. Делувањето на ризичните процеси мора понатаму да биде разгледано во контекст на протективните фактори кои индивидуите кои се развиваат исто така можат да ги искушат. Протективните процеси функционираат да промовираат компетентен развој и да го редуцираат негативниот импакт од ризичните процеси (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000).

Чичети и колегите (Cicchetti, 1999; Cicchetti & Toth, 1998; Cicchetti & Blender, 2004; Cicchetti & Cohen, 2006) ја нагласиле важноста од концептуализирање на ризичните и протективните фактори во еколошко-трансакционен развоен модел.

На секое еколошко ниво, ризичните и протективни фактори може да делуваат во тандем, делувајќи со карактеристиките на индивидуите (како што се на пр. тековната организација на биолошкиот, емоционалниот, когнитивниот, репрезентациониот и интерперсонален развој).

Надворешните фактори не се единствените, кои влијаат на развојот на индивидуата, туку исто така, индивидуата влијае врз надворешните нивоа од еколошкиот систем, вклучувајќи ги членовите на семејството, врсниците и училишното опкружување. Обрасците на влијание се затоа

реципрочни, бидејќи развојот се одвива со тековни трансакции помеѓу индивидуата и надворешниот свет.

Дополнително, трансакциите се одвиваат помеѓу различни внатрешни домени на индивидуите (биолошки, когнитивни, афективни, репрезентациони и интерперсонални). Биолошките процеси (генетски predispozicii, неуроразвојни аномалии) влијаат врз домените на психолошкото функционирање, но исто така психолошкото искуство, за возврат, влијае врз биолошките структури и функции (Cicchetti & Cohen, 2006). Квалитетот на трансакциите на взаемните влијанија во самата индивидуа и помеѓу индивидуалниот и надворешниот свет го обликува карактерот на индивидуалниот развој и како резултат на тоа се појавуваат различни развојни обрасци.

Динамички баланс на ризични и протективни процеси кои оперираат во текот на развојот ги структурираат развојните обрасци во кои се инволвирани индивидуите.

Како резултат на ова, разбирањето на корените на вулнерабилноста на менталните пореметувања се движи надвор од карактеристиките на контекстот кога овие проблеми се појавуваат да го артикулираат курсот на развојот кој индивидуите го искусиле и како ризичните и протективни процеси ја структурирале организацијата на индивидуата (Cicchetti & Cohen, 2006).

3.2. Влијание на контекстот

При обидот да дефинираат што ја сочинува абнормалноста, развојните психопатолози би требало да бидат свесни за важноста на контекстуалното влијание.

Понатаму, за клиничарите и истражувачите, заинтересирани во истражување на развојот на менталните пореметувања од хронолошка перспектива, хронолошката возраст и развојните стадиуми или нивоа на психолошка или биолошка организација се важни дефинирачки карактеристики на контекстот.

Иако, постои свесност и голем број емпириски наоди кои недвосмислено укажуваат на тоа дека контекстуалните фактори играат важна улога во дефинирање на феномените како психопатолошки (Cicchetti & Dawson, 2002; Cicchetti & Blender, 2004), сепак постојат големи разлики како е концептуализиран контекстот за човековиот развој. Системската теорија на човековиот развој на Брофенбренер (Bronfenbrenner, 1979) со субсистемите како контексти во кои, и меѓу кои

има взаемно влијание означува големо поместување кон земање предвид на контекстуалното влијание не само врз психичкиот развојот, туку и во развојот на психопатологијата. Макро-, егзо-, мезо-, и микросистемите определени од Брофенбренер (Santrock, 2011 a,b) јасно и моќно го подготвуваат развојниот психопатолог за голем број различни извори од контекстуалното влијание врз индивидуалниот развој.

Ситуационите и интерперсонални влијанија делуваат на микросистемско ниво во еколошкиот систем на Брофенбренер (Bronfenbrenner, 1979). Тие биле традиционален фокус на психолошките студии бидејќи многу е потешко да се концептуализираат специфичните макро-, егзо-, и мезосистем влијанија врз развојот. Дел од потешкотиите во идентификувањето на ефектите на овие поодалечени контексти се состојат во тоа што утврдувањето на нивното влијание врз индивидуалниот развој бара мултидисциплинарен приод со дисциплините кои ги проучуваат овие макро феномени: антропологија, демографија, социологија и епидемиологија.

Работното место на родителите, училишните транзиции, насилните заедници, постојаната сиромаштија, и несупортивните, со стрес исполнети еколошки субсистеми се примери на контексти кои влијаат врз развојот на психопатологијата кај децата и возрасните (Cicchetti & Toth, 1998; Lynch & Cicchetti, 1998; Luthar, 1999; Cicchetti & Blender, 2004). Последователно, влијанијата од нивоата на општеството-, заедницата-, и институцијата врз индивидуалниот развој, започнале да се истражуваат на систематски, ригорозен и емпириски начин. Откако полето на развојната психопатологија започнало во себе да ја инкорпорира перспективата на мултиплите нивоа на анализа, постанало јасно дека заедничко за научниците кои ги проучуваат контекстуалните аспекти на проблем однесувањето и менталните пореметувања е вклучување на мерење на повисоките нивоа на контекст во нивните истражувања (Cicchetti & Dawson, 2002; Cicchetti & Blender, 2004).

3.3. Меѓусебната испреплетеност помеѓу нормалноста и психопатологијата

Фокусот на границата помеѓу нормалниот и абнормалниот развој е централен во развојната психопатолошка перспектива. Ваквото гледиште нагласува не само како знаењето од проучувањето на нормалниот развој може да придонесе за проучувањето на условите кои се висок ризик за менталните пореметувања, туку исто така, како проучувањето на ризикот

и патологијата можат да го подобрат нашето разбирање на нормалниот развој (Cicchetti & Cohen, 2006).

Пред полето на развојната психопатологија да може да се појави како посебна дисциплина, науката за нормалниот развој треба да созрее и исто така да се дојде до поширока база на емпириски резултати. Според Чичети & Коен (Cicchetti & Cohen, 2006), големите научни откритија од развојната невробиологија, neuroimaging-от, молекуларната генетика, ускладени со најновите знаења и разбирање за хормоналните, емоционалните, социјалните, социјално-когнитивните и репрезентационите процеси ни нудат поседување на многу силна способност за развивање на знаењето за нормативниот развој како бенчмарк, во однос на кој ќе можеме да ја мериме психопатологијата. Централната загриженост во развојната психопатологија е дефинирањето и определувањето на континуираноста и дисконтинуираноста помеѓу нормалноста и патологијата.

Две точки се најважни во оваа поврзаност. Прво, клучната точка се однесува на континуираноста и дисконтинуираноста во механизмите, а не само во мерките. Второ, дури и со истата карактеристика, чест е случајот да бидат присутни истовремено и континуираноста и дисконтинуираноста. На пример, феноменот на депресија јасно ја поставува нормалноста и пореметувањето на димензионалниот начин, но исто така може да постои случај, биполарно афективната психоза, како ментално пореметување да биде дисконтинуирана во однос на нормалните варијации во расположението (Rutter & Srouffe, 2000).

Централниот фокус на развојната психопатологија вклучува разјаснување на развојните процеси и како тие функционираат, индицирани и објаснети со испитувања на екстреми во дистрибуцијата (како индивидуи со психопатологија).

Развојните психопатолози се согласуваат дека низ проучувањето на абнормалните состојби, се добиваат многу вредни информации за нормалното функционирање на некоја индивидуа. Покрај фактот дека развојните психопатолози ја нагласуваат меѓусебната испреплетеност помеѓу нормалниот и атипичниот развој, повеќето современи теории и истражувања се фокусирани на придонесот кој може да биде даден во проучувањето на нормалниот развој, преку унапредувањето на нашето знаење за психопатолошките процеси. Со други зборови, развојните психопатолози се согласуваат дека теориите за нормалниот развој може да бидат потврдени, да претставуваат предизвик и да се подобрат преку вклучување на знаењето за атипичниот развој.

Разбирањето како психопатолошките состојби се развиваат и како доаѓа до девијациите на компонентите во развојот на системот кој постои помеѓу индивидуите со пореметување, би можело да придонесе во разјаснувањето на критичките компоненти во развојот кои не се типично евидентни (Cicchetti, 2003; O'Connor, 2003). Често, испитувањето на системот во неговото ефикасно функционирање во нормална или здрава состојба не ни дава можност да ги разбереме меѓусебните интеракции на компонентите во неговите субсистеми.

Во вообичаени услови, интеграцијата на компонентите во развојот на системот може да биде толку добро воспоставена, така да е многу тешко да се определи како нормалното функционирање зависи од ова здружување. Кога постои јасна абнормалност или дефицит во компонентите на системот помеѓу индивидуите со пореметување, испитувањето како атипичноста е поврзана со организацијата на другите компоненти во системот може да понуди информации кои се однесуваат на независноста на компонентите кои не би се појавиле под други околности (Cicchetti & Sroufe, 2000).

Така, интересот на развојните психопатолози во спојувањата и разидувањата на нормалноста и психопатологијата би можеле да бидат истовремено добредојдени и корисни за разбирање на развојот низ различни варијации (Cicchetti & Cohen, 1995c; Sroufe, 1990).

Испитувањето на индивидуи со високо-ризични состојби и ментални пореметувања, може да ни понуди природен поглед во проучувањето на системската организација, дезорганизација и реорганизација, која поинаку не би била можна поради ограниченоста која постои кај истражувањата со хумани субјекти.

Преку испитување на различни високи ризици и состојби на ментални пореметувања, можно е да се добие значаен поглед во процесите на развојот, кои генерално не се постигнуваат единствено потпирајќи се на истражување на релативно хомогена популација без ментални пореметувања. Истражувањата направени со атипична популација, исто така може да ги разјаснат бихејвиоралните и биолошките последици на алтернативните обрасци на развојот, нудејќи важни информации за опсегот и варијабилноста на индивидуалните одговори на предизвикот и различноста, и помагајќи да се специфицираат лимитите на бихејвиоралната и биолошката пластичност (Baron-Cohen, 1995; Cicchetti, Rogosch, Maughan, Goth, & Bruce, 2003; Fries & Pollak, 2004). Исто така, наодите докажани со експерименти во природата, нудат драгоцени

информации за креирање на превентивни и информативни стратегии (Cicchetti & Hinshaw, 2003).

Следна важна тема, посебно за практични цели во клиничката пракса, е кога е потребно да се донесат категорични одлуки, во зависност од тоа дали базичните механизми на кои почива психопатологијата се димензионални, со континум на нормалност и психопатологија.

Така, клиничарите треба да одлучат дали пациентот треба или не треба да зема медикаменти или пак можеби да биде хоспитализиран. Важно е да се направи разлика помеѓу овие практични барања за дијагностицирање, за одредување на тежината на менталното пореметување, категориите и разбирањето на механизмите кои лежат во основата на однесувањето.

4. РАЗВОЈНИ ОБРАСЦИ И ПСИХОПАТОЛОГИЈАТА

Според Сроуф (Sroufe, 1990): “една од принципиелните задачи на развојната психопатологија е дефинирање на заедничка поврзана група од развојни обрасци, од кои некои се поврзани со психопатологија со висока веројатност, а другите пак, со мала веројатност” (p.335).

Дури, и пред да се појави менталното пореметување, одредени обрасци означуваат адаптациони неуспеси, кои со голема веројатност последователно ја предвидуваат психопатологијата (Sroufe, 1990).

Така, развојните психопатолози ги артикулирале очекувањата дека има повеќе придонесувачи во адаптивните и маладаптивните исходи кај секоја индивидуа, дека тие фактори и нивните релативни придонесувачи варираат помеѓу индивидуите, и дека постојат бројни обрасци за секоја посебна манифестација на адаптивно и маладаптивно однесување (Cicchetti, 1993; Cicchetti & Cohen, 2006).

Дополнително, се верува дека постои хетерогеност помеѓу индивидуите кои развиваат одредено пореметување, земајќи ги предвид карактеристиките на нивното пореметување, како и помеѓу индивидуите кај кои се забележува маладаптивност, но не развиваат пореметување. Во согласност со ова гледиште, принципите на еквивиналност и мултифиналност извлечени од главната системска теорија (von Bertalanffy, 1968) се од голема важност. Еквивиналноста се однесува на набљудувањето дека во отворените системи (Maug, 1964, 1988), различноста од развојни обрасци, вклучувајќи ги и настаните како шанси (или како што биолозите велат за нелинеарни епигенези), може да водат кон ист исход.

Поинаку кажано, во отворен систем, истиот финален дел или лимит може да се достигне преку варијабилност од различни почетни состојби и преку различни процеси. Ова се означува како еквифиналност, организмички процес кој има значајни импликации за биолошките и психолошките регулаторни системи и за бихевиоралната и биолошка пластичност (Cicchetti & Tucker, 1994; Curtis & Cicchetti, 2003).

Спротивно пак, во затворен систем, финалниот дел или лимит е комплексно поврзан и определен во исто време со иницијални услови. Ако некој од условите се промени или пак, процесите се модифицираат, тогаш и финалната состојба ќе се промени и модифицира (von Bertalanffy, 1968). Во рамки на научната дисциплина развојна психопатологија, еквифиналноста била воведена како поим за да означи зошто разликоста од развојните обрасци може да резултира во дадениот исход, односно објаснувањето зошто повеќе развојни обрасци можат да водат кон ист исход е подобро, отколку ли очекувајќи еден единствен развоен образец кој води до одреден адаптивен или маладаптивен исход.

Принципот на мултифиналност (Wilden, 1980) сугерира дека секоја компонента може да функционира различно во зависност од организацијата на системот во кој оперира. Мултифиналноста значи дека ефектите на функционирањето на секоја од компонентните вредности може да варира во различни системи. Актуелните ефекти ќе зависат од сетот на услови според вредностите на додатните компоненти со кои е структурално поврзан. Како последица, патологијата или здравјето на системот мора да се идентификува во термини како адекватно се одржуваат неговите базични функции. Поинаку кажано, на секој посебен непожелен и штетен настан не би требало да се гледа дека неопходно води кон исти психопатолошки или непсихопатолошки исходи кај секоја индивидуа (Cicchetti & Cohen, 2006). Исто така, индивидуите може за почеток да бидат на ист главен развоен пат и како функција на нивните последователни „избори“, да пројават многу различни обрасци на адаптација или маладаптација (Cicchetti & Tucker, 1994).

Како многу важна за разбирање на курсот на развојот низ целоживотниот циклус е согледана потребата од испитување на тоталитетот на атрибути, психопатолошки услови, ризици и протективни процеси во контекстот на меѓусебна интеракција, а не во изолација.

На пример, присуството на детското анксиозно пореметување има различни развојни импликации, во зависност од тоа дали се појавува само или во комбинација со депресивно пореметување. Можеме да заклучиме

дека значењето на секој од атрибутите, процесите или психопатолошките услови е потребно да се разгледа во светло на комплексна матрица на вклучените, индивидуални карактеристики, искуство и социјално-контекстуално влијание, времето на одвивање на настаните и искуството и развојната историја на индивидуата.

5. ЗАКЛУЧОЦИ

Како што објаснивме во претходниот дел од трудот, постигнат е значаен напредок во разбирањето на многу карактеристики преку кои е претставено полето на развојната психопатологија. За многу краток временски период, развојната психопатологија придонела значајно за нашето разбирање на ризиците, менталните пореметувања и адаптација во текот на животниот циклус.

Развојната психопатолошка перспектива нуди корисни насоки за разбирање на нормалниот развој и развојните пореметувања. Во отсуство на мултидисциплинарен дијалог помеѓу научните дисциплини, чиј предмет на проучување се нормалниот и абнормалниот развој, интеграцијата на концептите и методите произлезени од научни дисциплини кои се изолирани помеѓу себе, но сепак придонесуваат за унапредување на знаењето, е најдобар начин да се постигне мултидисциплинарноста.

Идните истражувања мора да се изборат да ја задржат здобиената лојалност помеѓу софистицираноста и комплексноста на теоретските модели и дефинирачките параметри поврзани со перспективата на развојната психопатологија и дизајнот, мерките, и стратегиите за анализата на податоците добиени во истражувањата (Granic & Hollenstein, 2003; Naugaard, 2008). Импресивната плејада на истражувачките наоди во развојно психопатолошката литература, која ја спомнавме порано, во чекор со напредокот во неуронауките, генетиката, и поврзаните дисциплини, довеле до зголемено знаење за потребата од колаборативни, мултидисциплинарни проучувања на нормалната популација, со висок ризик популација и психопатолошка популација.

Ако кон прегледот на заедничките теоретски и емпириски теми кои ги проследивме во овој труд, ги додадеме и наодите за напредокот во онтогенетскиот приод во различните субдисциплини на развојната психопатологија, тогаш со право можеме да зборуваме за поставување солидна основа врз која развојната психопатологија како релативно нова научна дисциплина може да се развива. Концептите за ризик и

протективни механизми, концептот за резилентност, за вродено-стекнато и поврзаноста на личноста-средината, за когнитивното и афективно процесуирање на искуството, за димензионалниот ризик, протективните процеси и психопатолошките исходи, се покажаа како многу корисни во осветлувањето на различните домени во развојната психопатологија (Rutter & Sroufe, 2000; Haugaard, 2008).

Развојната психопатологија како научна дисциплина отиде многу подалеку и го надмина препознавањето на вредноста од комбинирање на развојната и клиничката перспектива, а исто така и подалеку од познатите развојни теории.

За жал, во Р. Македонија, оваа научна дисциплина е сè уште во зачеток. Се надеваме дека овој прегледен труд ќе побуди интерес, иницијален предизвик и свесност за неопходност од потребата за развивање на развојната психопатологија како научна дисциплина во иднината. Како први пионерски чекори во Р. Македонија, ние воведовме курикулум од развојна психопатологија на Факултетот за образовни науки и Факултетот за Медицински науки, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип.

Уште повеќе, ние веруваме дека континуитетот и објаснувањето на достигнувањето на меѓусебната размена и испреплетеноста која постои во дисциплините кои се заинтересирани за нормалниот и абнормалниот развој, и помеѓу нив, дека ќе ја унапреди не само развојната психопатологија како наука, туку дека исто така голем бенефит ќе има и општеството во целина. Моќта вградена во крос дисциплинарната соработка, која ги развива методологиите на мултиплите нивоа на анализа, ветува значајно зајакнување на нашите капацитети да го намалиме товарот од менталните пореметувања и да ја зголемиме одговорноста како луѓе и како општество.

ЛИТЕРАТУРА

- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Baron-Cohen, S. (1995). *Mindblindness*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base*. New York: Basic Books.

- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Caspi, A., McClay, J., Moffitt, T., Mill, J., Martin, J., Craig, I. W., et al. (2002). Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children. *Science*, *297*, 851–854.
- Caspi, A., Sugden, K., Moffitt, T. E., Taylor, A., Craig, I. W., Harrington, H. L., et al. (2003). Influence of life stress on depression: Moderation by a polymorphism in the 5-HTT gene. *Science*, *301*, 386–389.
- Cicchetti, D. (1990). A historical perspective on the discipline of developmental psychopathology. In J. Rolf, A. Masten, D. Cicchetti, K. Nuechterlein, & S. Weintraub (Eds.), *Risk and protective factors in the development of psychopathology* (pp. 2–28). New York: Cambridge University Press.
- Cicchetti, D. (1999). A developmental psychopathology perspective on drug abuse. In M. D. Glantz & C. R. Hartel (Eds.), *Drug abuse: Origins and interventions* (pp. 97–118). Washington, DC: American Psychological Association.
- Cicchetti, D. (2002). How a child builds a brain: Insights from normality and psychopathology. In W. W. Hartup & R. A. Weinberg (Eds.), *Minnesota Symposia on Child Psychology: Vol. 32. Child Psychology in retrospect and prospect* (pp. 23–71). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Cicchetti, D. (2003). Experiments of nature: Contributions to developmental theory. *Development and Psychopathology*, *15*(4), 833–1106.
- Cicchetti, D., Rogosch, F. A., Maughan, A., Toth, S. L., & Bruce, J. (2003). False belief understanding in maltreated children. *Development and Psychopathology*, *15*, 1067–1091.
- Cicchetti, D., & Cohen, D. J. (Eds.). (1995c). Perspectives on developmental psychopathology. In D. Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology: Theory and method* (Vol. 1, pp. 3–20). Hoboken, NJ: Wiley.
- Cicchetti, D., & Rogosch, F. A. (1996). Equifinality and multifinality in developmental psychopathology. *Development and Psychopathology*, *8*, 597–600.
- Cicchetti, D., & Blender, J. A. (2004). A multiple-levels-of-analysis approach to the study of developmental processes in maltreated children. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *101*(50), 17325–17326.
- Cicchetti, D. & Cohen, J. (Eds.) (2006). *Developmental psychopathology: Theory and method* (Vol. 1). Hoboken, NJ: Wiley.

- Cicchetti, D., & Sroufe, L. A. (Eds.). (2000). Reflecting on the past and planning for the future of developmental psychopathology [Special issue]. *Development and Psychopathology*, *12*(3), 255–550.
- Cicchetti, D., & Toth, S. L. (1998). Perspectives on research and practice in developmental psychopathology. In W. Damon (Ed.), *Handbook of child psychology* (5th ed., Vol. 4, pp. 479–583). New York:Wiley.
- Cicchetti, D., & Hinshaw, S. P. (Eds.).(2003). Conceptual, methodological, and statistical issues in developmental psychopathology: A special issue in honor of Paul E. Meehl [Special issue]. *Development and Psychopathology*, *15*(3), 497–832.
- Cicchetti, D., & Dawson, G. (Eds.). (2002). Multiple levels of analysis [Special issue]. *Development and Psychopathology*, *14*(3), 417–666.
- Cicchetti, D., & Blender, J. A. (2004). A multiple-levels-of-analysis approach to the study of developmental processes in maltreated children. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *101*(50), 17325–17326.
- Cicchetti, D., & Walker, E. F. (Eds.). (2001). Stress and development: Biological and psychological consequences [Special issue]. *Development and Psychopathology*, *13*(3), 413–753.
- Cicchetti, D., & Walker, E. F. (Eds.). (2003). *Neurodevelopmental mechanisms in psychopathology*. New York: Cambridge University Press.
- Cicchetti, D., & Tucker, D. (1994). Development and self-regulatory structures of the mind. *Development and Psychopathology*, *6*,533–549.
- Curtis, W. J., & Cicchetti, D. (2003). Moving research on resilience into the 21st century: Theoretical and methodological considerations in examining the biological contributors to resilience. *Development and Psychopathology*, *15*, 773–810.
- Dodge, K. A., Pettit, G. S., Bates, J. E., & Valente, E. (1995). Social information-processing patterns partially mediate the effect of early physical abuse on later conduct problems. *Journal of Abnormal Psychology*, *104*, 632–643.
- Fries, A., & Pollak, S. D. (2004). Emotion understanding in postinstitutionalized Eastern European children. *Development and Psychopathology*,*16*(2), 355–369.
- Emde, R., & Spicer, P. (2000). Experience in the midst of variation. *Development and Psychopathology*, *12*, 313–331.
- Gunnar, M. R., Morison, S. J., Chisholm, K., & Shchuder, M. (2001).Salivary cortisol levels in children adopted from Romanian orphanages. *Development and Psychopathology*, *13*, 611–628.

- Granic, I., & Hollenstein, T. (2003). Dynamic systems methods for models of developmental psychopathology. *Development and Psychopathology*, *15*, 641–670.
- Haugaard, J.(2008).*Child Psychopathology*. Boston : McGraw-Hill Higher Education.
- Kazdin, A. E., Kraemer, H., Kessler, R., Kupfer, D., & Offord, D. (1997). Contributions of risk-factor research to developmental psychopathology. *Clinical Psychology Review*, *17*, 375–406.
- Kraemer, H. C., Stice, E., Kazdin, A., Offord, D., & Kupfer, D. (2001). How do risk factors work together? Mediators, moderators, and independent, overlapping, and proxy risk factors. *American Journal of Psychiatry*, *158*, 848–856.
- Mayr, E. (1964). The evolution of living systems. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *51*, 934–941.
- Mayr, E. (1988). *Toward a new philosophy of biology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lynch, M., & Cicchetti, D. (1998). An ecological-transactional analysis of children and contexts: The longitudinal interplay among child maltreatment, community violence, and children’s symptomatology. *Development and Psychopathology*, *10*, 235–257.
- Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, *71*, 543–562.
- O’Connor, T. G., & Rutter, M. (1996). Risk mechanisms in development: Some conceptual and methodological considerations. *Developmental Psychology*, *32*, 787–795.
- Santrock, J.W.(2011 a).*Essentials of Life-Span Development*. New York: McGraw Hill Companies. ,Inc.
- Rutter, M., & Sroufe, L. A. (2000). Developmental psychopathology: Concepts and challenges. *Development and Psychopathology*, *12*, 265–296.
- Santrock, J.W.(2011 b).*A Topical Approach to Life-Span Development*. New York: McGraw Hill Companies.,Inc.
- Sameroff, A. J.(2000). Developmental systems and psychopathology. *Development and Psychopathology*, *12*, 297–312.

Sanchez, M. M., Ladd, C. O., & Plotsky, P. M. (2001). Early adverse experience as a developmental risk factor for later psychopathology: Evidence from rodent and primate models. *Development and Psychopathology*, *13*, 419–450.

Sroufe, L. A. (1990). Considering normal and abnormal together: The essence of developmental psychopathology. *Development and Psychopathology*, *2*, 335–347.

Sroufe, L.A., & Rutter, M.(1984). The domain of developmental psychopathology. *Child Development*, *55*, 17–29.

Teasdale, J. D., & Barnard, P. J. (1993). *Affect, cognition, and change: Re-modeling depressive thought*. Hove, UK: Erlbaum.

von Bertalanffy, L. (1968). *General system theory*. New York: Braziller.

Wilden, A. (1980). *System and structure*. London: Tavistock.